

Leedu pagulasarhiivid Leedu raamatukogudes

Jolita Steponaitienė

Martynas Mažvydase nimeline Leedu Rahvusraamatukogu

Pärast 15 aastat kestnud iseseisvust on aeg teha kokkuvõtteid, kui palju ja millist käsikirjalist ning trükis ilmunud materjali on toodud Leedu raamatukogudesse, mis on selle perioodi ühed olulisemad dokumentaalse pärandi hoidjad.

Nõukogude raudne eesriie, trükiste tsenseerimine, Glavlit ja erifondid hoidsid pool sajandit raamatukogude lugejaid eemal paljudest poliitilistest, teaduslikest ja ilukirjanduslikest väljaannetest ning kitsendasid uurijate võimalusi. Kui Balti riigid 1990. aastal taas iseseisvuse saavutasid, voolas Leetu, ja usutavasti ma ei eksi, ka kõikidesse postsovetlikesse maadesse pagulaste dokumentaalne pärand. Muutunud olid ka hoiakud: kui seni arvati, et kirjalikku dokumentaalset pärandit peaksid koguma peamiselt raamatukogud ja arhiivid, siis pärast taasiseseisvumist, kui maakondadesse hakati asutama uusi kõrgkoole ja avalike raamatukogude funktsioonid laienesid, kasvas käsikirjalisi dokumente hoidvate ametkondade arv.

1998. aastal loodi Leedu Arhiiviametis arhiivide, raamatukogude ja muuseumide spetsialistidest töörühm, kes pidi välja töötama alates 1990. aastast Leetu toodud arhiividokumentide korrastamise ja kataloogimise põhimõtted ning valmistama ette vormistamisnõuded. Seoses töötajate vahetumisega töö katkestati ja kataloogi ei koostatud.

Saanud Eesti kolleegidelt kutse konverentsile tulla, tekkis mul mõte vaadata, kui palju ja missugust käsikirjalist ning trükitud dokumentaalset pärandit Leedu raamatukogudes hoitakse. Vaadanud läbi leedu professionaalse bibliograafilise raamatukogu- ja raamatuteaduse kohta käiva kirjanduse (Leedus on 4 niisugust väljaannet) statistilisi andmeid leida ei õnnestunud. Tähelepanuväärsed olid mahukad kirjeldused üksikutest trükitud ja arhiividokumentidest ning nendega seotud sündmustest. Leedu Rahvusraamatukogu *Lituanica* osakonnal eesotsas Silvija Vėlaviėienėga on Leedu raamatukoguringkondadega head suhted. Osakonnas välja antud bibliograafiad on emigrantide dokumentaalse pärandi tutvustamisel olulised.

Me ei sidunud endid teadlikult teiste asutuste, so arhiivide, muuseumide ja Leedu Emigratsiooni Instituudiga, kus samuti pagulaspärandit säilitatakse, sest ka seal hoitava leedulaste pärandiga tutvumiseks oleks vaja suuremaid jõupingutusi. Seega piirdusime ainult Leedu eri tasandite raamatukogudega. Olukorra hindamiseks valmistati ette kaheosaline küsimustik järgmiste küsimustega.

Trükiste kogud:

- Kui palju ja milliseid trükiste kogusid on raamatukogu saanud ajavahemikus 1990–2006
- Kes on need kogud koostanud (kaasmaalased, nende lapsed või juhuslikud inimesed)
- Trükiste arv kogus
- Trükiste kronoloogia
- Kogu iseloom (ilukirjandus või teaduslik kirjandus)
- Omandamisallikas (annetus või testament)
- Missugune viieaastane periood (1990–1995, 1996–2000, 2001–2005) oli kõige produktiivsem
- Kuidas on selle kogu dokumente kasutatud

- Kas raamatukogul on kogude säilitamiseks ja levitamiseks erilisi plaane
- Kas nendest trükikogudest on informatsiooni raamatukogu võrguleheküljel

Samasugused küsimused esitati ka käsikirjaliste arhiividokumentide kogude kohta.

Küsimustik saadeti 84 raamatukogule: 5 keskraamatukogule (Leedu Rahvusraamatukogule, Leedu Teaduste Akadeemia Raamatukogule, Leedu Pimedate Raamatukogule, Leedu Põllumajandusraamatukogule, Leedu Meditsiiniraamatukogule), 15 akadeemilisele raamatukogule, 59 avalikule munitsipaalraamatukogule (regionaalsed ja linnaraamatukogud), 5 avalikule regionaalraamatukogule.

Võib kohe öelda, et kolleegid ei olnud küsimustikust eriti huvitatud. Saime 40 vastust (4 keskraamatukogult, 7 akadeemiliselt raamatukogult, 28 avalikult munitsipaalraamatukogult (regionaalsetest ja linnaraamatukogudest), 1 avalikult regionaalraamatukogult. Põhjus võib olla selles, et pagulaste saadetised ei ole enam nii olulised kui iseseisvumise esimestel aastatel; enamasti on tegemist aegunud vähetähtsa kirjandusega, mis ei vasta informatsiooni kogumise tänastele vajadustele. Saadud tulemused annavad aga ülevaate praegusest olukorrast ja vastavad paljudele küsimustele, mis on seotud Leedu raamatukogudes säilitatava pagulaste käsikirjalise ja trükitud dokumentaalse pärandiga.

Ainult 6 vastanut teatasid, et neil pagulaspärandit ei ole. Võib arvata, et niisuguse pärandi puudumise tõttu paljud meile ei vastanudki.

Küsimustiku andmetest selgus, et Leedu raamatukogudes hitakse keskmiselt 1–6 publikatsioonide (raamatute) kolleksiooni, kus on üle 60 000 raamatu. Siia hulka ei ole arvatud Leedu Rahvusraamatukogu andmeid, sest Rahvusraamatukogu koordineeris pagulasraamatute jaotamist Leedu raamatukogude vahel. Viimase viieteistkümne aasta jooksul pöörduti Leedu Rahvusraamatukogu *Lituanica* osakonna poole rohkesti ja praegu on seal üle 250 000 perioodilise väljaande ja umbes 120 000 raamatut.

Vastates küsimusele omandatud trükiste kogude kohta, ütlesid akadeemilised raamatukogud, et sageli olid raamatud õppeotstarbelised ja sellepärast ei moodustatud neist eraldi kogu, vaid nendega täiendati olemasolevaid.

Leedu pagulaste käsikirjalisi arhiividokumente hoitakse 13 raamatukogus (2 keskraamatukogus, 3 akadeemilises raamatukogus, 7 avalikus munitsipaalraamatukogus, 1 avalikus regionaalraamatukogus). Selge liider selles valdkonnas on Leedu kõige vanem raamatukogu - Vilniuse Ülikooli Raamatukogu. Viimase 15 aasta jooksul omandati seal 32 käsikirjalist arhiividokumentide kogu. See teeb üle 15 000 säiliku. Teisel kohal on Leedu Teaduste Akadeemia Raamatukogu: 16 kogu, üle 10 000 säiliku. Avalike munitsipaalraamatukogude hulgas on esimene Ālūtė regiooni avalik munitsipaalraamatukogu oma 7 koguga. Kokku on Leedu raamatukogudes umbes 30 000 säilikut Leedu pagulaste käsikirjalisi arhiividokumente 81 kogu.

Esitati ka küsimus, missugune periood (1990–1995, 1996–2000, 2001–2005) on olnud arhiividokumentide saamisel kõige produktiivsem. Vastustest selgus, et kõige rohkem trükiseid saadi aastail 1996–2000 – nii kinnitasid 14 vastanut, aastaid 1990–1995 nimetas 10 vastajat ja perioodi 2001–2005 7 vastajat. Käsikirjaliste arhiividokumentide omandamise puhul osundas 6 vastajat kolmandale perioodile (2001–2005), 5 teisele perioodile (1996–2000) ja 2 esimesele (1990–1995).

Hinnates trükiste ja käsikirjaliste arhiividokumentide ajalist päritolu võib öelda, et valdavalt pärinevad need 20. sajandist. Aga leidub ka haruldusi. Näiteks on Klaipeda Ülikooli raamatukogul üks inkunaabel (1471), neljal regionaalsel munitsipaalraamatukogul raamatuid leedu trükisõna keeluajast (1864–1904). See on oluline, kuivõrd tolaegseid leedukeelseid raamatuid on üsna vähe säilinud, kuna okupatsiooniperioodil neid konfiskeeriti ja hävitati. 40 vastanust ainult üks teatas, et on saanud 2005. aastal ilmunud raamatu, ja neli vastajat 2004.

aastal ilmunud raamatuid. Tõenäoliselt tasuks kaaluda võimalusi otsida kontakte hilisemigrantidega.

Mis puutub käsikirjalistesse arhiividokumentidesse, siis kõige varasemad pärinevad aastatest 1904–1906. Varasemate aastate puhul pole aga üldiselt tegemist originaalide vaid koopiatega.

Küsimusele, kuidas dokumendid raamatukokku jõudsid, oli 100% puhul vastuseks annetus. Vahel täiendati küll, et arhiividokumente saadi Leedu Rahvusraamatukogu või Leedu Emigratsiooni Instituudi vahendusel. Ühel korral oli raamat ostetud antikvariaadist.

Kogude koostajad olid peamiselt leedu kogukondade avalikud tegelased (valdavalt Ameerika Ühendriikidest ja Chicago linnast): kirjanikud, arstid, bibliofiilid, teadlased, kultuuri- ja kunstitegelased.

Trükiseid on mitmesuguseid. Valdav on leedu pagulaskirjandus, vaimulik kirjandus, teadusväljaanded, perioodika, sõjaeelses Leedus välja antud ilukirjandus, ingliskeelne maailmaklassika, lastekirjandus. Arvestades raamatukogu eripära on vahel saadetud ka erialakirjandust. Näiteks omandas Vilniuse tehnikaülikool raamatuid arhitektuuri, disaini, sillaehituse ajaloo kohta, spordiakadeemia raamatukogu aga spordikirjandust.

Käsikirjaliste dokumentide puhul on peamiselt tegu kirjavahetuse, mälestuste, ilukirjandusteoste käsikirjade või ka fotodega.

Kuidas raamatuid ja käsikirjalisi arhiividokumente kasutati? Peamiselt on neid kasutatud näitustel, publikatsioonide ettevalmistamisel, projektides, klienditeeninduses.

Küsimustikust selgus, et pagulusest saadud raamatuid ja käsikirjalisi arhivaale raamatukogude veebilehed eriti ei kajasta. Seda võimalust oli kasutanud vastanutest ainult 4. Viis vastas, et kavatseb seda teha lähitulevikus. Üks raamatukogu tahab välja anda kataloogi. Avalikes munitsipaalraamatukogudes on tavaks eksponeerida nimetatud dokumente riulitel. Oluline, et raamatukogud üritavad võimalikult kiiresti liituda Leedu Integreeritud Raamatukogude Informatsioonisüsteemiga LIBIS, et elektroonilise kataloogi kasutajad saaksid dokumentide olemasolust teavet.

Lõpuks tasub mainida veel üht fakti. 1953–1969 ilmus USA-s Bostonis Leedu entsüklopeedia (37 köidet). Sellest sai pagulaste trükipärandi sümbol. Entsüklopeedia on seniajani üks peamisi informatsiooniallikaid Leedu kohta. Ilmselt seepärast mainisid paljud, eriti väikesed raamatukogud, just selle entsüklopeedia olemasolu.

Järeldused:

- Leedu pagulaste trüki- ja käsikirjalisi arhiividokumente on 36 Leedu raamatukogus.
- Neid on üle 100 000 trükieksamplari ja üle 30 000 käsikirjalise arhiivisäiliku.
- Kõige rohkem saadi dokumente ajavahemikus 1996–2000; käsikirjalisi arhiividokumente kõige rohkem aastatel 2001–2005.
- Peamiselt on tegemist annetustega.
- Kogud sisaldavad leedu pagulaskirjandust, vaimulikku kirjandust, ingliskeelset maailmakirjandust, lastekirjandust, teabekirjandust.
- Neid on kasutatud näitustel, trükiste ettevalmistamisel, projektides, klienditeeninduses.
- Raamatukogud püüavad võimalikult kiiresti liituda Leedu Integreeritud Raamatukogude Informatsioonisüsteemiga LIBIS ja tutvustada oma kogusid raamatukogu koduleheküljel.